

М.П. Бутко,

О.О. Зеленська, С.М. Зеленський, О.В. Дорофєєва

Проблеми відтворення основних засобів сільського господарства Чернігівської області

Безперервність відтворювальних процесів у виробництві вимагає постійного оновлення спожитих в ньому матеріально-речових засобів на якісно новій основі. Недотримання цієї умови спричинює виникнення кризових явищ у суспільному виробництві, які нині мають місце у вітчизняному сільському господарстві. На сьогоднішній день у аграрному секторі економіки постала надзвичайно серйозна проблема руйнування його матеріально-технічної бази, що є серйозною перешкодою для розширеного відтворення у галузі і вимагає вжиття заходів, спрямованих на формування ефективної системи її матеріально-технічного забезпечення, пошуку альтернативних джерел фінансування відтворення основних засобів, впровадження в практику інноваційних моделей розвитку АПК.

Проблемам забезпеченості сільського господарства основними засобами і оновленню його матеріально-технічної бази на якісно новому рівні присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, зокрема П.П. Борщевського, О.А. Бугуцького, П.Ф. Веденічева, П.І. Гайдуцького, М.Я. Дем'яненка, В.О. Добриніна, О.І. Здоровцова, Е.М. Крилатих, В.Г. Крючкова, А.С. Лисецького, М.М. Паламарчука, О.М. Паламарчука, А.К. Пасхавера, В.О. Питулько, Г.М. Підлісецького, М.Д. Пістуна, Д.К. Прейгера, О. М. Онищенко, О.М. Ракітнікова, П.Т. Саблука, В.П. Ситника, В.О. Точиліна, М. Трейсі, О.М. Шпичака, Л.Г. Чернюк, В.В. Юрчишина та ін.

Розробки українських вчених присвячені, здебільшого, процесу відтворення основних фондів аграрної галузі на загальнодержавному рівні, в той час, як різні фінансові можливості органів місцевого самоврядування, рівень розвитку і спеціалізація аграрної сфери, ступінь інвестиційної привабливості території тощо помітно впливають на процес відтворення основного капіталу галузі, визначаючи його специфіку та характерні особливості. У зв'язку з цим вбачаються доцільними подібні дослідження на регіональному рівні.

Метою даної статті є визначення основних напрямків, пріоритетів та економічних важелів активізації процесу відтворення основних засобів сільського господарства Чернігівської області і модернізації його матеріально-технічної бази. Предметом дослідження обрано процес відтворення основних засобів сільського господарства, об'єктом – основні фонди аграрної галузі Чернігівської області. Поставлена мета вимагає послідовного вирішення таких завдань: проведення ґрунтового аналізу забезпеченості сільського господарства Чернігівщини основними засобами; здійснення оцінки ефективності використання і відтворення основного капіталу сільськогосподарського призначення аграрними підприємствами регіону; виявлення причин втрачання сільськогосподарською галуззю основних засобів, зниження ефективності їх використання і відтворення; розробка основних напрямків активізації процесу відтворення основних фондів аграрної сфери та пошук джерел його фінансового забезпечення з метою підвищення ефективності функціонування сільського господарства області.

У більшості галузей вітчизняної (регіональної) економіки спостерігається припинення спаду, а часто – і нарощування вартості основних засобів. Найбільш інтенсивно згаданий процес відбувається у таких сферах як промисловість, будівництво, транспорт і зв'язок. У сільськогосподарській галузі встановилася і зберігається протилежна тенденція: за 4 роки вартість основного капіталу галузі скоротилася у регіоні на 20,5% (по Україні – на 11,0%), особливо інтенсивним скорочення було у сільськогосподарських підприємствах (у області – на 29,1%; по Україні – на 40,5%). Це стало причиною помітного скорочення питомої ваги основних засобів сільського господарства у загальній їх вартості: за аналізований період – з 23,8 до 13,5% у регіоні; з 11,7 до 8,7% по Україні. Темпи нарощування вартості основних фондів всіх видів економічної діяльності у регіоні є помітно вищими порівняно із середньоукраїнськими, у той же час втрата аграрною сферою області основного капіталу відбувається інтенсивніше, ніж у державі в цілому. Для Чернігівщини, яка є аграрно-індустріальним регіоном України, такий процес є особливо негативним і небезпечним.

Головною причиною втрачання основних засобів аграрною сферою стало згортання інвестиційної діяльності. Інвестиційний процес у аграрній сфері

економіки (яка через тривалий період обороту капіталу і високий ризик характеризується низькою інвестиційною привабливістю) до сьогоднішнього дня перебуває у стані глибокої кризи. Так, на Чернігівщині, яка є важливим аграрним регіоном України, частка інвестицій, спрямованих у сільське господарство на сьогоднішній день є не виправдано низькою і складає лише 7,6% (по Україні – 4,0%), характеризуючись при цьому тенденцією до скорочення. У той же час питома вага сільськогосподарського сектора у формуванні валової доданої вартості в тому ж році становила 27,2%, в середньому по Україні – 12,2%. Таким чином, аграрний сектор, формуючи значні грошові потоки і працюючи на інші сфери економіки (створена у сільському господарстві ВДВ реалізується в інших галузях, зокрема в харчовій промисловості, торгівлі), сам лишається практично без капітальних вкладень. Найбільший обсяг інвестицій у основні засоби сільськогосподарського призначення офіційною статистикою зареєстровано у 1990 році. З того часу і до 2000 р. спостерігалось стійке зниження обсягів інвестування в галузь [1, с. 234]. Так, у 1995 р. на 1 га угідь інвестиції в основний капітал у сільському господарстві Чернігівщини у порівняних цінах становили 25,9 грн. (аналогічний середньоукраїнський показник 1995 р. – 31 грн.; 1990 р. – 282 грн.), а у 2000 р. – 10,7 грн. (по Україні – 11,9 грн.). Починаючи з 2001 р. намітилося деяке пожвавлення інвестиційного процесу у аграрній сфері (табл. 1). Однак слід відзначити, що зафіксована у регіоні тенденція нарощування обсягу капітальних вкладень у сільськогосподарську галузь не є стійкою і характеризується помітно нижчими порівняно із середньоукраїнськими темпами.

Таблиця 1

Капітальні вкладення у сільське господарство (у фактичних цінах)*

	у розрахунку на 1 га с/г угідь, грн.				частка капітальних вкладень, спрямованих у с/г			
	2001	2002	2003	2003 до 2001, %	2001	2002	2003	2003 до 2001, п.п.
Чернігівська область	23,9	17,9	29,8	124,7	9,1	6,4	7,6	-1,5
Україна	36,9	44,2	49,0	132,8	4,8	5,0	4,0	-0,8

* Джерело: розраховано за даними [2, с. 221; 3, с. 195]

Недостатні обсяги інвестування галузі спричинили дуже суттєве скорочення (за окремими позиціями – до повного припинення) введення в дію окремих потужностей сільського господарства. З іншого боку, при нинішніх обсягах виробництва у рослинництві і тваринництві наявні нині потужності виробничої

інфраструктури аграрної сфери цілком спроможні забезпечити аграріїв обсягом виробничих послуг, які вони на даний момент спроможні оплатити, а відтак введення в таких умовах нових потужностей у галузі вбачається недоцільним.

Аналіз руху основних засобів в сільськогосподарських підприємствах області дозволяє зробити висновок про незадовільний стан відтворювальних процесів у галузі. Як видно з таблиці 2, виведення з експлуатації основних фондів відбувається випереджаючими темпами порівняно з введенням їх у дію. У результаті цього коефіцієнт приросту основного капіталу у аграрній сфері регіону має від'ємне значення (подібна тенденція зафіксована і в Україні в цілому), отже, має місце звужене відтворення основних засобів сільськогосподарського призначення.

Таблиця 2

Показники відтворення основних фондів сільськогосподарського призначення*

	Чернігівська область			Україна		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Коефіцієнт оновлення основних засобів	0,06	0,05	0,08	0,01
Коефіцієнт вибуття основних засобів	0,08	0,08	0,09	0,04
Коефіцієнт приросту основних засобів	-0,02	-0,03	-0,01	-0,03

* Джерело: розраховано за даними [1, с. 101; 3, с. 88]

Ця ситуація наклала відповідний відбиток на показники фондозабезпеченості виробництва та фондоозброєності праці (табл. 3). Так, на кінець 2003 р. на 1 га угідь у сільськогосподарських підприємствах регіону припадало 1676 грн. основних виробничих фондів сільськогосподарського призначення (у середньому по Україні – 2058 грн.), що на 14,8% (по Україні – на 7,0%) менше, ніж у 2001 р. Як показують вищеприведені дані, рівень фондозабезпеченості виробництва у регіоні впродовж досліджуваного періоду був і лишається нижчим, ніж по Україні і характеризується при цьому більш інтенсивними темпами згортання. Зростання показника фондоозброєності праці у сільському господарстві при зниженні вартості його основних засобів пояснюється помітним скороченням (за аналізований період і в області і по Україні – на 17,5%) чисельності працівників галузі, а тому не може оцінюватись позитивно.

Структура основних засобів сільськогосподарських підприємств регіону та України не є раціональною через низьку частку в ній активної частини фондів (табл.

4). Найбільш негативним вбачається те, що у вартості основних засобів сільгосп підприємств галузі невиправдано низькою є питома вага робочої і продуктивної худоби та багаторічних насаджень – важливої частини основних засобів, відтворення яких є тривалим у часі процесом.

Таблиця 3

Фондооснащеність 1 га сільськогосподарських угідь та фондоозброєність праці у аграрній сфері, грн.*

	Фондозабезпеченість				Фондоозброєність			
	2001	2002	2003	2003 до 2001, %	2001	2002	2003	2003 до 2001, %
Чернігівська область	1967	1867	1676	85,2	43646	44130	45083	103,3
Україна	2212	2063	2058	93,0	35014	35066	39479	112,8

* Джерело: розраховано за даними [2, с. 87, 167, 384; 3, с. 87, 142, 333]

Таблиця 4

Структура основних засобів у сільськогосподарських підприємствах, %*

	Всього основних засобів	з них:				
		будівлі, споруди і передавальні пристрої	машини та обладнання	робоча та продуктивна худоба	багаторічні насадження	інші основні засоби
Чернігівська область	100,0	67,7	18,0	2,7	0,5	11,2
Україна	100,0	62,3	20,0	1,5	2,8	13,4

* Джерело: розраховано за даними [4, с. 271]

Наявність і характеристики матеріально-технічних засобів сільськогосподарських підприємств справляють визначальний вплив на рівень ефективності аграрного виробництва. Як уже відмічалось, у державі та регіоні швидкими темпами погіршується стан матеріально-технічної бази аграрної сфери економіки. Так, впродовж аналізованого періоду відбувається постійне скорочення парку всіх без винятку технічних засобів сільськогосподарських підприємств (у той же час в розрахунку на одиницю земельної площі кількість техніки зменшується не такими високими темпами, що пояснюється скороченням площі сільськогосподарських угідь в цілому, а також посівних площ окремих культур). Недостатня забезпеченість сільськогосподарською технікою призводить до значної напруженості у періоди весняно-польових робіт та збору врожаю. Парк техніки надто повільно поповнюється новими одиницями (а наявні функціонують ще з часів Радянського Союзу) і експлуатується понад межі амортизаційних строків, а тому складається з морально і технічно застарілих засобів, які, природно, не можуть забезпечити високий рівень продуктивності праці у сільському господарстві,

зумовлюють значні втрати вирощеної продукції (якість якої до того ж не відповідає світовим стандартам і вимогам) і спричинюють підвищення собівартості виробництва (через високі довгострокові витрати на ремонтно-технічне обслуговування наявної техніки, високий рівень споживання паливно-мастильних матеріалів¹ тощо).

Неспроможність сільськогосподарських товаровиробників покрити зростаючі витрати на ремонт і технічне обслуговування наявної техніки, на придбання запасних частин призводять до неповного і неякісного виконання ремонтних робіт, зниження ступеня готовності техніки до проведення відповідних робіт, утримання виробничих потужностей сільського господарства у незадовільному стані. Скорочення кількості та зниження рівня технічної готовності машинного парку сільськогосподарських підприємств у свою чергу обумовили зростання технологічного навантаження на 1 машину, особливо на трактори і зернозбиральні комбайни.

Ще однією причиною руйнування матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств є низька їх платоспроможність, зумовлена передусім різким рівнем цінової невідповідності у міжгалузевому обміні сільського господарства з промисловістю та відсутність державного впливу на ринок аграрної продукції. Одним з найбільш негативних наслідків нинішнього стану є низький рівень рентабельності (а часто – і збитковості) аграрних підприємств (табл. 5). Так, у 2003 р. більше третини сільськогосподарських підприємств області були збитковими. Рівень рентабельності операційної діяльності в них становив на Чернігівщині лише 5,3% (по Україні –0,03%). За умов низької доходності аграрних підприємств та високого рівня цін на сільськогосподарську техніку лише деякі прибуткові підприємства мають змогу купувати нові технічні засоби, решта здатна лише частково забезпечувати найбільш нагальні потреби: у мінеральних добривах, отрутохімікатах, паливно-мастильних матеріалах, запасних частинах тощо (щодо особистих селянських господарств, то вони, хоч і виробляють близько 67,0% валової продукції галузі, не в змозі нагромадити необхідні фінансові ресурси для технічного забезпечення виробництва згідно із сучасними вимогами). Взаємозв'язок

¹ Старі двигуни тракторів допускають перевитрату палива у межах 10 – 20%.

„забезпеченість аграрної сфери основними засобами – результативність сільськогосподарського виробництва” має і зворотній характер: незадовільний стан матеріально-технічної бази аграріїв є однією з найважливіших причин низьких фінансових результатів їх діяльності. Таким чином, маємо своєрідне замкнуте коло, яке розривається вирішенням проблеми із забезпеченістю сільського господарства основними фондами.

Таблиця 5

Результати діяльності сільськогосподарських підприємств

	Чернігівська область			Україна		
	2000	2002	2003	2000	2002	2003
Прибуток, збиток (-), млн. грн.	27,1	-31,6	31,2	1410,9	-330,8	-4,6
Рівень рентабельності, %	4,8	-5,4	5,3	9,0	-1,9	-0,03
Частка прибуткових підприємств, %	66,0	43,8	60,9	65,5	46,2	49,5
Сума прибутку (у розрахунку на 1 прибуткове підприємство), тис. грн.	137,8	152,8	...	303,4	293,2	388,6
Частка збиткових підприємств, %	34,0	56,2	39,1	34,5	53,8	50,5
Сума збитку (у розрахунку на 1 збиткове підприємство), тис. грн.	143,1	193,6	...	264,7	303,4	382,1

* Джерело: розраховано за даними [2, с. 62, 63; 3, с. 59-63]

Успішне вирішення проблеми налагодження ефективного відтворювального процесу основних засобів сільського господарства Чернігівської області можливе лише за умови оздоровлення фінансового стану аграрних підприємств, що може бути досягнуто завдяки оптимальному поєднанню виважених заходів державного регулювання і підтримки аграрної сфери (прямих, як то: бюджетні дотації і т.д. та опосередкованих: заходи у сферах цінової, податкової політики, активізація інвестиційної діяльності тощо) з максимальним використанням її внутрішніх резервів. Державне регулювання діяльності сільськогосподарської галузі присутнє у більшості країн світу, в тому числі ринково орієнтованих, оскільки специфіка діяльності аграрного сектору економіки (низька швидкість обороту капіталу, залежність результатів діяльності від погодних умов та ін.) зумовлює традиційну його дотаційність (наприклад, в країнах ЄС близько 50 млрд. євро на рік витрачається на підтримку фермерів, в США з цією ж метою у 2003 р. було виділено 76 млрд. дол.).

Пріоритетними напрямками державного регулювання діяльності вітчизняного аграрного сектору економіки у плані покращення фінансового стану

сільськогосподарських підприємств, залучення інвестиційних ресурсів, на нашу думку, мають бути:

1. Формування сприятливого інвестиційного клімату з метою відтворення регіональної спеціалізації та залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у галузь, зокрема через: преференції у відродження галузей регіональної спеціалізації сільського господарства. Для Чернігівщини це зокрема льонарство, картоплярство, молочне та м'ясне скотарство; збереження спеціального режиму оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників; надання митних пільг для ввезення імпоротної сільськогосподарської техніки на територію України; забезпечення стабільності і прозорості аграрної політики, розробку чітких правил регулювання діяльності АПК з боку держави; надання інвестору права на реструктуризацію заборгованості сільськогосподарських підприємств, які ним контролюються; розвиток системи страхування діяльності аграрного сектора; розвиток ринку консалтингових послуг (надання інвестору необхідної інформації щодо стану ринку продовольства, сільськогосподарського потенціалу регіону, постачальників необхідних матеріальних ресурсів, розробка та обґрунтування аграрних бізнес-проектів та ін.).

2. Підвищення рівня доходності та платоспроможності сільськогосподарських підприємств шляхом:

- оптимізації цінового механізму. Як уже відзначалося, на сьогоднішній день, головними недоліками цінової політики є диспаритет цін у міжгалузевому обміні сільського господарства з промисловістю, багаторівневі канали просування продовольчої продукції від виробника до споживача (тобто наявність великої кількості посередників), монополія промислових підприємств та ін., що викликає нестачу обігових коштів аграріїв. Цінове регулювання доцільно здійснювати через встановлення фіксованих цін, контроль за цінами монополій (наприклад, встановленням граничних рівнів рентабельності монополістів), встановлення мінімальних гарантованих цін на певні види сільськогосподарської продукції, особливо тваринницької (отримання нижчої ціни має компенсуватися за рахунок бюджетних асигнувань держави або місцевих органів влади), визначення цінових коридорів тощо. Вказані методи використовуються багатьма країнами світу і

спрямовані на забезпечення паритету цін на продукцію сільського господарства і промислову продукцію, яку воно споживає (мінеральні добрива, засоби захисту рослин і тварин, запчастини, паливно-мастильні матеріали, насіння тощо).

- здійснення пільгової податкової політики, а саме: збереження для сільгосппідприємств спеціального режиму оподаткування, фіксованого сільськогосподарського податку, а також незмінного податкового навантаження на сільгоспвиробників з урахуванням всіх сплачуваних ними податків тощо.

- реалізації виваженої кредитно-фінансової політики, зокрема надання сільськогосподарським підприємствам прямих дотацій з бюджету для компенсації частини вартості придбаної ними техніки, зниження ставки банківського відсотка, пріоритетне пільгове кредитування сільгоспвиробників, розвиток системи іпотечного кредитування тощо. На нашу думку, в нинішніх умовах розвалу матеріально-технічної бази сільського господарства, особливо в тваринництві, коли її часто необхідно створювати практично заново, без бюджетного фінансування вирішити проблему забезпечення аграріїв основними засобами неможливо.

- створення сільгоспвиробникам сприятливих умов для реалізації продукції: держзамовлення на окремі види продукції, квотування імпорту сільськогосподарської продукції, підвищення мита при імпортуванні продовольства тощо.

3. Підтримка вітчизняного сільськогосподарського машинобудування. На нашу думку, стратегія матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарської галузі має бути спрямована, передусім, на відтворення технічних засобів виробництва на основі вітчизняного машинобудування. Основні завдання та напрямки державної підтримки вітчизняного аграрного машинобудування викладено у Законі України „Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу”, однак проблема полягає в тому, щоб забезпечити його практичне виконання.

4. Сприяння розвитку повноцінного лізингового ринку. В умовах практичної відсутності доступу сільськогосподарських виробників до середньо- та довгострокових кредитів банків, лізинг лишається одним з найдоступніших способів придбання сільськогосподарської техніки і устаткування. Вигідність лізингу для

сільськогосподарських товаровиробників полягає в тому, що відпадає необхідність одноразової мобілізації коштів для придбання необхідних засобів праці. Позитивним моментом є також встановлення строків і розмірів виплат за взаємною домовленістю сторін. Але знову ж таки розвиток фінансового лізингу гальмує низький рівень платоспроможності аграрних підприємств, а, отже, високий ризик у плані своєчасності і повноти лізингових платежів.

5. Сприяння на державному та регіональному рівнях створенню мінімально необхідного ринку матеріально-технічних засобів (у тому числі і уживаної техніки) для виробників із врахуванням регіональної спеціалізації аграрної сфери.

З метою виконання технологічних робіт, для здійснення яких у окремих господарствах не вистачає необхідного комплексу технічних засобів, доцільним вбачається створення регіональних технологічних об'єднань (ці організаційно-виробничі структури можуть формуватися за участю як сільськогосподарських, так і промислових переробних підприємств). Однак практика функціонування таких районних формувань у Чернігівській області свідчить, що встановлення ними монополю високої оплати (її рівень робить економічно вигіднішою повну бездіяльність) змушує товаровиробників відмовлятися від їх послуг. Таким чином, потребує негайного вирішення питання щодо встановлення економічно обгрунтованого розміру плати за надані послуги по обробці ґрунту, посіву і догляду за культурами, збиранні і перевезенні врожаю.

Ще однією альтернативою для оптимізації відтворювального процесу основних засобів сільськогосподарської галузі є інтеграційні процеси у продовольчому комплексі, які виступають основою узгодження економічних інтересів і дій партнерів, одержання більш високих прибутків (у тому числі і через усунення зайвих посередників), успішного вирішення проблем самофінансування підприємств продовольчого комплексу, збільшення надходжень до місцевого та державного бюджетів.

Утворення інтегрованих агропромислових формувань на базі існуючих переробних підприємств та їхніх сировинних зон вбачається найдоцільнішим (з огляду на відсутність необхідності руйнувати існуючу схему розміщення сільського господарства та переробних підприємств регіону). До складу таких

агропромислових об'єднань, окрім сільськогосподарських і переробних підприємств, доцільно було б включати торгівельні (юридично і економічно самостійні підприємства, або фірмові магазини переробних чи сільськогосподарських підприємств), обслуговуючі основне виробництво структури (служба агросервісу тощо), а у найкращому варіанті - і фінансові організації. Статутний капітал інтегрованих агрооб'єднань може формуватися за рахунок внесків його учасників, державної фінансової підтримки у вигляді довгострокових пільгових кредитів тощо. Головною умовою ефективної діяльності інтегрованих агропромислових формувань є справедливий розподіл отриманих прибутків (в залежності від внеску учасника в статутний капітал, обсягу виробленої ним продукції та понесених у процесі виробництва витрат), надання особливої уваги забезпеченню прибутковості виробництва і нормалізації фінансового становища сільськогосподарських підприємств, успішне функціонування яких є гарантією економічного піднесення всього продовольчого комплексу регіону.

Переважна більшість згаданих важелів регулювання застосовується у сфері макроекономічної політики держави і спрямована на оздоровлення української економіки в цілому, їх ефективне і комплексне використання у поєднанні із зваженою та узгодженою із загальнодержавними напрямками здійснення перетворень регіональною політикою у сфері матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва забезпечить досягнення помітних зрушень на шляху оптимізації процесу відтворення основних засобів сільського господарства та підвищенні ефективності його функціонування.

Список використаних джерел:

1. Статистичний щорічник України за 2002 рік / За ред. О.Г. Осауленка. - К.: Консультант, 2003. – 663 с.
2. Статистичний щорічник України за 2003 рік / За ред. О.Г. Осауленка. - К.: Консультант, 2004. – 632 с.
3. Статистичний щорічник Чернігівщина 2003. – Чернігів, 2004. – 492 с.
4. Сільське господарство України. Статистичний збірник 2003 рік. – К.: 2004. – 315 с.